

ÎNCIOCĂLA — DE(S)CIOCĂLA

E vorba aci de două cuvinte buclucașe, care i-au încurcat pe lexicografii noștri în explicări ce nu pot convinge și în contraziceri câteodată. C. Lacea necunoscându-l pe *de(s)ciocăla* și găsimdu-l pe *înciocăla* „mühsam z u s a m m e n s e t z e n, — b r i n g e n“ la TDRG¹⁾ citat numai în două exemple, dintre care unul dintr’o traducere în limba română a lui I. U. IARNIK (*Luca începu . . . a pune pe hârtie slovă de slovă, până ce înciocălă vorba: „Iubite“ . . . CONV. LIT. XV 145*), iar celalalt dintr’o notă explicativă, redactată desigur deasemenea de I. U. IARNIK în IARNIK-BÂRSEANU. D. 482. (*Văzând că nu e glumă, Sasul făcu ce făcu și înciocălă strigătura aceasta*), a crezut desigur că are de a face cu un ardelenism, gând care în asemenea împrejurări i-ar fi venit mai întâi oricui dintre noi. Originea cuvântului putea fi căutată deci într’unul din celelalte graiuri ardeleni și dsa crede că a descoperit-o în săs. *tschachəl* „zală de lanț“ (DR. III 744). H. Tiktin însuși a lăsat cuvântul fără de explicare etimologică. Etimologia lui C. Lacea a fost admisă și în DA, în care i se adaugă însă exemplului citat din CONV. LIT. XV 145 și următoarele: *Lemnarul înciocolează lemnele* (Textul exact la locul citat din chestionarul lui Hasdeu este însă: *Lemnarul taie lemnele. Bărdașul . . . le cioplește . . . sfredelește, înciocolează păreții*) H. XVII 237; *A-i înciocola* [pe tineri] s. *a-i face „cioc la loc“* = a-i face să se ieie în cununie VICIU, GL.; *Carul e încio-*

¹⁾ Prescurtările sunt cele obișnuite în Dicționarul Academiei (DA); CADE = Candrea-Adamescu „Dicționarul Enciclopedic Ilustrat „Cartea Românească“.

colat (Braşov). Com. I. PANTŪ. *Înciocălă și omul nostru plugul și pornu cu argatul la 'ntors miriști*. (Făurești, în Vâlcea). PAMFILE, D. 92.

Ne îndreptăm atențiunea mai ales asupra exemplului celui din urmă. Comuna rurală Făurești e situată în Sudul județului Vâlcea, în marginea județului Dolj, iar săsismele ardelenesti nu prea pătrund dincolo de munți. Începe să ni se zdruncine așadar credința în etimologia după care *înciocăla* ar deriva din săs. *tschachal*. Și în DA se arată indeosebi că verbul se găsește și în Vâlcea.

CADE dă pentru *înciocăla*, cu funcțiune transitivă următoarele înțelesuri: (în Oltenia). 1. „A aduna, a strânge la un loc“ (fără exemplificare). 2. „A drege, a regula“ (intemeindu-se pe acel exemplu din Făurești); (în Transilvania) 3. „A înjgheba, a făuri“ (cu exemplul citat din IARNIK-BÂRSEANU, D. 482), iar cu funcțiune reflexivă (în Oltenia) „a se întrema, a se infiripa“ (trimitându-ne la CIAUȘANU, V. și la PAȘCA, GL. — numele autorului din urmă fiind dat consecvent cu forma greșită de *Pașcu*, și la bibliografie, și la abreviațiuni). În glosarul din CIAUȘANU, V. explicarea lui *a se înciocăla* este „a se restabili (după o bolire); a-și veni'n fire; a că p a t a rușea ț a 'n fa ț a, a se întrema, a fi în convalescență; a-i da'nspre bine, a-i porni'nspre bine“, iar la PAȘCA, GL. „a se întrema, a se însănătoși“. Informația lui Șt. Pașca este din Gorj, încât aria răspândirii cuvântului se mai lărgește astfel în afară de Ardeal. CADE îl derivă pe *înciocăla* dela *ciocălău*.

A. Scriban îl traduce în „Dicționarul“ său pe *înciocălez* prin „montez, compun; articulez (vorbe)“ și îl derivă din *cioaclă*, adăugând trimiterea, „V. *desciocălez*“).

Del(s)ciocăla este în opoziție semantică cu *înciocăla*. În CIAUȘANU, GL. ni se dă explicarea aceasta: „*Desciocălă*, (*a,-ez*) = a desface, a descompune o mașină (unealtă), așa fel ca să nu mai fie în stare de-a funcționa. *A înciocăla* = a pune în stare de funcție o mașină“. În ION CR. IV 59 găsim definiția următoare: *a diciocăla* = „a desface ceva în părți“, iar în POGOR, HENR. 227: *desciocălat* = „scos din toate încheieturile, desbrăcat de toate inveliturile“. *Moș Nichifor deciocălase căruța*

și-o ungea citim în CREANGĂ, P. 112. Materialul Dicționarului Academiei cuprinde și următoarea comunicare a lui Ar. Tomiac: *a se diciocala* = a-și lua alte haine, a-și schimba îmbrăcămintea (Straja în Bucovina). Și Moldova apare prin urmare în orbita considerațiilor noastre asupra cuvintelor *înciocăla* și *de(s)ciocăla*, dar cel de al doilea nu ne este atestat numai pentru Moldova, ei de CIAUȘIANU, GL. și pentru Vâlcea.

CADE îl derivă pe *deciocăla* ca și pe *înciocăla* dela *ciocălău*, îl consideră un cuvânt moldovenesc, verb. trans. și refl., și-i găsește următoarele funcțiuni semantice: 1) „A (se) desghioca, a (se) curăța foile, pănușile de pe coceanul de porumb“ (fără exemplificare). 2) „A se desface, a se curăța carnea de pe oase“: *fierbe bine, bine, până se deciocălează carnea de pe ciolane. ȘEZ.* 3). *a deciocăla o căruță* = „a o desface în părțile din care e alcătuită“ (cu exemplul pe care l-am citat din CREANGĂ, P.)

SCRIBAN, D. se inspiră din CADE dând lui *desciocălez* explicarea aceasta: „Desghioc, curăț ciocălii de pănuși. Desfac, demontez (un car, o mașină). V. refl. Mă desfac, mă desprind (ca carnea de pe oase pin ferbere)“, derivându-l din *ciocălău*, nu din *ciocăla* ca pe *înciocălez* și declarându-l un cuvânt care se găsește numai în „Est“ (= „Moldova și vecinătatea“, cf. p. 10).

Evident că nu-l putem despărți pe *de(s)ciocăla* de *înciocăla*, întocmai precum nu l-am putea despărți pe *desbina* de *îmbina*, pe *descheia* de *încheia* ș. a. m. d.

Și în funcțiunile semantice care au fost atribuite celor două vorbe trebuie pusă mai multă rânduială și precizie.

Înțelesul figurat în care I. Urban Iarnik l-a întrebuițat pe *înciocăla* (*a înciocăla o vorbă s. o strigătură*), apare foarte motivat în aspectul semantic pe care verbul îl are altfel, dar nu e verificat de nici o frază rostită sau scrisă de vreun Român. Cele două exemple citate din I. Urban-Iarnik trebuie eliminate prin urmare din materialul nostru documentar. Se elimină dela sine astfel și înțelesul de „articulez (vorbe)“ din explicarea lui A. Scriban.

Și explicările lui *înciocăla* în funcțiune transitivă din

CADE sunt prin urmare numai o perifrazare aproximativă a singurului înțeles fundamental și lămurit al cuvântului: „a încheia“ (I), pe *inciocăla* putându-l înlocui în funcțiunea aceasta și verbe ca *inchelba* (2°), *inciripa* (1°), *injšheba*, *lega*, *alcătui* (I2^o), *monta*, iar în funcțiunea reflexivă sunt o perifrazare a încercării din CIAUȘANU, V. de a determina un sens pe care îl găsim definit precis în PAȘCA, GL. prin „a se întrema, a se însănătoși“, înțeles cu care se întrebuițează și *a se inciripa* (4°).

Funcțiunile semantice atestate ale lui *inciocăla* sunt așa-dar: 1. T r a n s. „a încheia“ (I), întrebuițat și figurat cu înțelesul de „a lega, a împreuna prin căsătorie“ (așa a fost prezentat cuvântul și în DA) și 2°. (F i g.) R e f l. „a se întrema (3°), a se însănătoșa“.

Înțelesul de bază al lui *de(s)ciocăla* este „a descheia, a desface din încheieturi, a desface în părțile sale, a descompune, a demonta“.

Înțelesul de „a (se) desghioca, a (se) curăța foile, pănușile de pe coceanul de porumb“ dat în CADE e fără îndoială sugerat de etimologia susținută în acest dicționar, care îl derivă dela *ciocălău*, și probabil și de faptul că *de(s)ciocăla* poate fi sinonim câteodată cu *desghioca*, d. ex. *se deciocălează carnea de pe ciolane*, din citația de mai sus, alături de *se desghiocă toată carnea de pe oase* RETEGANUL, P. III ⁶⁷/₈. Dar lui *desghioca* „a curăți (nuci, mazăre, fasole, etc.) de coajă, de teci s. de păstăi“, deci „a scoate din găoace“, i-ar corespunde cel mult un *de(s)ciocăla* „a curăți de ciocălăi, a scoate din ciocălăi“, iar nu „a curăți ciocălăii“, „a curăța coceanul“.

Împotriva etimologiei din CADE n'ar putea fi adusă și împrejurarea că *ciocălău* „știulete de porumb cu boabe“ ar fi doar o expresie a graiului moldovenesc. După cum putem vedea din DA, în Frata, pe Câmpie, *ciucălău* are întocmai acest înțeles al lui *ciocălău* din Moldova, spre deosebire de *cocean* care e fără grăunțe, iar în Transilvania de Nord înseamnă „canac“, adică „canaf, ciucure“ și mai găsim cuvântul și pe aiurea, astfel în forma de plural *ciocălăi* cu înțelesul de „ciupercă veninoasă“ la CHIRIȚESCU, GR. 248.

Spre „desghioca, a curăți cocenii de foile s. pănușile lor“ se pare că ne-ar putea duce totuși înțelesul dat în POGOR, HENR. „desbrăcat de toate înveliturile“ pentru *desciocălat* sau explicarea bucovineanului Ar. Tomiac: *a se diciocala* = „a-și lua alte haine, a-și schimba îmbrăcămintea“. A lui V. Pogor „desbrăcat de toate înveliturile“, care glosează participiul adjectival al verbului în același timp și prin „scos din toate încheieturile“, trebuie înțeles în sensul de „desfăcut din încheieturi, din învelituri“, „scos din învelituri“. Un car, un plug, etc. se pune iar în bună stare de funcționare, dacă îl desfăci, deci dacă îl „de(s)ciocălez“, spre a-l curăți, a-l drege, a-l unge și a-l „inciocăla“ din nou, spre a-l primeni, cum am zice. De aici a primit verbul *a se diciocăla*, prin extensiune, și înțelesul de „a-și lua alte haine, a-și schimba îmbrăcămintea“, adică „a se primeni“.

Atestate ne sunt prin urmare pentru *de(s)ciocăla* funcțiunile semantice următoare: 1). T r a n s. „a descheia, a desface, a descompune, a demonta, a scoate din învelituri“; r e f l. (p. e x t.) „a se primeni“. 2°. R e f l. (p. g e n.) a se desface, a se desprinde (de ceva); a se d e s g h i o c a.

În configurația semantică a lui *inciocăla* și *de(s)ciocăla* stăruie ca imagine esențială și fundamentală încheietura. Cu sufixele *în-* și *de(s)-* verbele acestea au fost derivate din ung. *csukló* „încheietură, articulație“ sau, între altele, „balama“ (la ușă).

O pentru *u* în *-ciocăla* e foarte explicabil pe urma tendinței de deschidere a vocalelor ungare și apare și altfel în împrumuturile noastre de aceeași origine (cf. *cionare* < ung. *csunya*), iar între *c* și *l* și-a găsit locul *ă*, sunetul nostru vocalizator obișnuit (cf. DR. IX 85 u.) În varianta ardelenască *inciocola* cel de al doilea *o* se explică prin armonie vocalică, ajutată poate și de asonanța cu *cioc la loc, a inciocola* fiind sinonim câteodată, precum am văzut, eu *a face cioc la loc*, în care *cioc* nu este substantiv, ci interjecțiune (cf. *Ala bala, Portocala, Cioc, boc, Trei la loc* în jocurile de copii). *Diciocăla* cu *di-* în loc de *de-* îl are pe obișnuitul *i* în loc de *e* în poziție atonă. Cât despre uzul șovăitor între *des-* și *de-*, varianta

de-, fără de *s*, firește că nu poate fi identificată cu celălalt prefix *de-* < lat. *de-*, rămas neproductiv în limba română și întrebuințat iar în timpuri mai recente ca element neologic de derivațiune. Din *des-* dispăre *s* înaintea lui *j* prin asimilare (*sž* > *šž* > *ž* sau *sž* > *zž* > *ž*), iar înainte de *č* prin asimilare și disimilare (*stš* > *štš* > *tš*). Astfel s'a ajuns la *deciocăla* < *desciocăla*, întocmai precum alătura de a *desjuga* se găsește și forma *dejuga*: *Ei c'or desjuga, Boii c'or lăsa*. TEODORESCU, P. P. 454; *La rea moară a desjugat*. ZANNE, P. III 140, însă *El își dejugă boii în iarmaroc* N. GANE, ap. CADE; *Dar eu ce mă fac, cine mai dejugă la moara mea?* DELAVRANCEA, ap. CADE. Locul unde se desjugă boii pentru popas se numește *desjugătoare*, dar și *dejugătoare*: *Aci la hanul acesta era cea mai însemnată dejugătoare pe drumul Bărăganului*. SANDU-ALDEA, ap. CADE. Câteodată dispăre prin asemenea proces de asimilare și consonanta inițială a tulpinei dela care s'a format cuvântul nou. Dela *jgheab* s'a ajuns la *deșgheabat* (*sž* > *šž* *s*): *deșgheabata mânie a iobăgimei turbate*. ODOBESCU, III 534/10.

Ung. *csukló* are câteodată și înțelesul de „Blattwinkel“ (cf. Dr. Moritz Ballagi „Neues vollst. Wörterb. d. ung. u. deutsch. Spr.“ Pest 1864), deci de „unghiul frunzei“, ceea ce s'ar putea numi și „încheietura frunzei“. Nicăiri n'am găsit înțelesul de „vârf de frunză“, cum probabil din greșală l-a tradus A. Scriban pe acel „Blattwinkel“, derivându-l pe *ciocălău* din *csukló*.

AL. PROCOPOVICI